

УДК 371

ВІДРОДЖЕННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ ІДЕЙ І ГРОМАДСЬКО-ПРОСВІТНИЦЬКОЇ СПАДЩИНИ А.М. ТОПОРОВА В УКРАЇНІ (1984–2018 РР.)

Кущова Т.О., аспірант
кафедри початкової освіти

Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського

У статті здійснено узагальнення та наукове обґрунтування шляхів, форм і методів відродження педагогічних ідей і громадсько-просвітницької діяльності А.М. Топорова. Досліджено видання та перевидання його педагогічних і публіцистичних праць, а також наукових праць, у яких досліджується педагогічна та громадсько-просвітницька діяльність А.М. Топорова. Систематизовано впровадження педагогічних і просвітницьких ідей А.М. Топорова у практичній діяльності закладів освіти та культури: проведення Топоровських читань, голосних читань для дітей, підготовка вчителів молодших класів, навчання дітей літературного читання та написання творів, художньо-естетичне виховання, організація системи позакласної роботи, навчання дорослих.

Ключові слова: *Адріан Митрофанович Топоров, педагогічні ідеї, громадсько-просвітницька діяльність, Топоровські читання, голосні читання, підготовка вчителів, художньо-естетичне виховання, позакласна робота, навчання дорослих.*

В статье осуществлено обобщение и научное обоснование путей, форм и методов возрождения педагогических идей и общественно-просветительской деятельности А.М. Топорова. Исследовано издание и переиздание его педагогических и публицистических работ, а также научных работ, в которых исследуется педагогическая и общественно-просветительская деятельность А.М. Топорова. Систематизировано внедрение педагогических и просветительских идей А.М. Топорова в практической деятельности учреждений образования и культуры: проведение Топоровских чтений, громких чтений для детей, подготовка учителей младших классов, обучение детей литературному чтению и написанию сочинений, художественно-эстетическое воспитание, организация системы внеклассной работы, обучение взрослых.

Ключевые слова: *Адриан Митрофанович Топоров, педагогические идеи, общественно-просветительская деятельность, Топоровские чтения, громкие чтения, подготовка учителей, художественно-эстетическое воспитание, внеклассная работа, обучение взрослых.*

Kushchova T.O. REVIVAL OF A.M. TOPOROV'S PEDAGOGICAL IDEAS, SOCIAL AND EDUCATIONAL HERITAGE IN UKRAINE (1984–2018)

A. Toporov's pedagogical ideas and public education activities constitute a significant part of the achievement of Ukrainian education and culture and are of great importance for the successful reformation of the educational system and school youth upbringing, adult education, and the development of cultural and educational activities.

In the revival of pedagogical and educational ideas of A.M. Toporov it is expedient to distinguish two main directions. The first is to popularize pedagogical and educational ideas by publishing and reprinting his pedagogical and journalistic works, highlighting the pedagogical and public-educational activities of A.M. Toporov in publications of scientific and educational character, holding commemorative and other mass events devoted to him.

The second direction is the introduction of pedagogical and educational ideas of A.M. Toporov into the practical activities of educational and cultural institutions through their use in teaching language and literature in comprehensive school, in particular, in teaching children reading in elementary school, writing works by observation method, in organization of the system of extracurricular and afterschool activities, at children's creativity and interests clubs, children's camps during summer holidays, clubs, Cultural Houses, libraries, museums, etc. Promising is the use of pedagogical ideas and experience of A.M. Toporov in the system of artistic and aesthetic development of children and youth.

The methodology of A.M. Toporov's vowel reading and discussion of fiction can be used in the adult education system. A.M. Toporov's pedagogical and educational ideas have significant opportunities in children and young people family education, in particular, regarding the revival of the traditions of vowel readings and other forms of active family leisure.

Key words: *Adrian Mitrofanovich Toporov, pedagogical ideas, public awareness activities, Toporov's readings, loud readings, teacher training, artistic and aesthetic education, extracurricular work, adult education.*

Постановка проблеми. Педагогічні ідеї надбання української освіти й культури та громадсько-просвітницька діяльність мають непересічне значення для успішного реформування системи навчання та А.М. Топорова становлять значний пласт

виховання шкільної молоді, освіти дорослих, розвитку культурно-освітньої діяльності. Саме тому відродження педагогічної та громадсько-просвітницької спадщини А.М. Топорова є актуальною проблемою як історико-педагогічних досліджень, так і практичної діяльності педагогічної спільноти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Педагогічна та громадсько-просвітницька діяльність А.М. Топорова відображена у значному масиві публікацій, з них – понад 300 вийшли вже після його смерті. Серед найбільш значущих наукових публікацій, дотичних до означеної проблеми, варто назвати дисертації М. Богданович, В. Бочковської, Л. Степаненко, монографії Є. Добренка, П. Костенкова, Є. Ореховської, І. Троцюка, статті М. Корнієнка, Є. Кулакової, І. Кузнецова, Є. Мірошніченка, Ю. Патлань, Т. Пересунько. Особливо треба виділити книги й статті Г. Топорова та І. Топорова (сина та онука видатного педагога), завдяки яким вдалося значно поглибити уявлення про життєвий шлях А.М. Топорова, розуміння його ролі у становленні системи початкової освіти та просвітницької роботи в Україні.

Безперечно, у працях наведених авторів розкриваються окремі аспекти діяльності А.М. Топорова як педагога, громадського діяча, просвітника, публіциста, однак водночас постає завдання системного дослідження шляхів, методів і форм відродження його педагогічних і громадсько-просвітницьких ідей.

Постановка завдання. Мета статті полягає в науковому обґрунтуванні шляхів, форм і методів відродження педагогічних ідей і громадсько-просвітницької діяльності А.М. Топорова.

Виклад основного матеріалу дослідження. В означеному контексті у відродженні педагогічних і просвітницьких ідей А.М. Топорова доцільно виокремити два основні напрями. Перший полягає в популяризації педагогічних і просвітницьких ідей шляхом видання та перевидання його педагогічних і публіцистичних праць, висвітлення педагогічної та громадсько-просвітницької діяльності А.М. Топорова в наукових та інших публікаціях, проведення присвячених йому ювілейних та інших масових заходів, встановлення пам'ятних дощок, присвоєння його імені закладам освіти та культури тощо.

Другий напрям охоплює впровадження педагогічних і просвітницьких ідей А.М. Топорова у практичну діяльність закладів освіти та культури шляхом їх використання у викладанні мови та літератури в загальноосвітній школі, зокрема, у навчанні

дітей читання в початкових класах, написання творів за методом спостереження, в організації системи позакласної та позашкільної роботи, гуртків дитячої творчості та клубів за інтересами, у дитячих таборих під час літнього відпочинку, у клубах, будинках культури, бібліотеках, музеях тощо. Перспективним є використання педагогічних ідей та досвіду А.М. Топорова в системі художньо-естетичного розвитку учнів шкіл естетичного виховання.

Методика проведення А.М. Топоровим голосних читань та обговорень творів художньої літератури може бути використана в системі освіти дорослих. Значні можливості мають педагогічні та просвітницькі ідеї А.М. Топорова в сімейному вихованні дітей і молоді, зокрема, щодо відродження традицій голосних читань та інших форм активного сімейного дозвілля.

Важливим напрямом відродження педагогічних ідей А.М. Топорова є їх упровадження в систему підготовки та вдосконалення вчителів початкових класів, викладачів мови та літератури, музики, а також бібліотекарів, культурологів, музейних працівників тощо. Зважаючи на широкі можливості голосних читань і використання засобів мистецтва, які пропагував А.М. Топоров, важливим є їх використання в системі інклюзивної освіти. Педагогічні ідеї, зміст і напрями громадсько-просвітницької діяльності А.М. Топорова можуть бути використані під час написання кваліфікаційних робіт, створення нових підручників і посібників з історії педагогіки, філософії освіти, журналістики, історії української культури та інших суміжних дисциплін, а також можуть бути впроваджені у викладанні курсів історії педагогіки, історії України у вищих навчальних закладах.

З огляду на завдання, означені в концепції нової української школи, заслуговують на впровадження, зокрема, такі педагогічні ідеї А.М. Топорова: реалізація системи художньо-естетичного виховання в школі, розвитку художніх здібностей та естетичного смаку школярів, прищеплення любові та поваги до людей, природи й навколишнього світу на основі поєднання навчання з мистецтвом; досягнення балансу масовості та індивідуалізації педагогічного процесу, завдяки чому всі діти школи беруть участь у художньо-творчій діяльності, одночасно кожній дитині надається можливість реалізувати свою творчу обдарованість у певному виді мистецтва; впровадження індивідуалізованого навчання талановитих та обдарованих дітей за окремою програмою, що надає можливості опановувати навчальний матеріал поза межами існуючої

навчальної програми; створення педагогічного середовища, завдяки якому навчання доповнюється цікавою та насиченою позакласною роботою: зустрічі з письменниками, поетами, журналістами, художниками, етнографами та фахівцями з інших областей, функціонування краєзнавчого музею та предметних гуртків, у яких діти мають змогу спостерігати явища природи, ставити фізичні досліди, проводити краєзнавчу роботу, виступати з доповідями тощо; використання системи самоосвіти в підготовці та вдосконаленні вчителів.

Розглядаючи результати дослідження, варто зазначити, що значну роботу щодо відродження та популяризації педагогічних і громадсько-просвітницьких ідей А.М. Топорова здійснено завдяки зусиллям його сина Г. Топорова та онука І. Топорова. Наприклад, Г. Топоров (1920–1993 рр.) систематизував та відновив багато архівних документів, дотичних до персоналії батька, у 1991 р підготував рукопис книги «О чем рассказал архив», частина якої була опублікована вже після смерті автора [10]. Окремі аспекти педагогічної та громадсько-просвітницької діяльності А.М. Топорова були висвітлені в багатьох статтях Г. Топорова, які вийшли друком також після його смерті.

Справу відродження педагогічних ідей і популяризації громадсько-просвітницької спадщини А.М. Топорова значною мірою продовжив його внук І. Топоров, який систематизував архів свого діда, здійснив переведення в електронний формат багатьох його рукописів, передав багато оригіналів і копій документів, листування й особистих речей А.М. Топорова Державному архіву Миколаївської області, Миколаївському краєзнавчому музею, Миколаївській обласній універсальній науковій бібліотеці імені О. Гмирьова, багатьом іншим архівним, музейним, бібліотечним і культурно-освітнім закладам. І. Топоров здійснив значний обсяг роботи з редагування та підготовки до друку п'ятого та шостого видань книги А.М. Топорова «Крестьяне о писателях», двох видань книги А.М. Топорова «Мозаика: из жизни писателей, художников, композиторов, артистов, ученых», яка не публікувалася раніше, книг «Интересное это занятие – жить на земле!: воспоминания» та «Воспоминания, статьи, письма», також опублікованих уперше. Крім того, відродженню педагогічних і просвітницьких ідей А.М. Топорова сприяли посмертні публікації статей та уривків із його книг (загалом понад 50 публікацій в українських та російських книгах і періодичних виданнях), які вийшли друком завдяки редакційним та організаторським зусиллям І. Топорова. Він також висвітлював педаго-

гічні ідеї та громадсько-просвітницьку діяльність А.М. Топорова у своїй книзі «Адриан Топоров. Воспоминания о деде» [11], а також у понад 50 статтях, надрукованих у наукових збірниках і періодичних виданнях України та за кордоном.

Варто звернути увагу на значну роботу І. Топорова з розповсюдження педагогічних ідей і досвіду громадсько-просвітницької діяльності А.М. Топорова під час зустрічей з учнівською молоддю та громадськістю, на Топоровських читаннях в Україні, а також завдяки тісним зв'язкам з архівними та музейними установами.

У дискурсі відродження педагогічних ідей А.М. Топорова вагоме значення має створений І. Топоровим сайт «Літератори Топорови: Адриан, Герман, Игорь», контент якого містить інформацію про основні події життєвого шляху А.М. Топорова, його педагогічну та громадсько-просвітницьку діяльність, книги, статті, новини, сучасні заходи з відродження його педагогічних ідей і просвітницької спадщини, присвячені йому фонди та експозиції музеїв і бібліотек, пам'ятки, пов'язані з його іменем, відповідні фото-, відео- та аудіоматеріали тощо [8].

Розповсюдженню педагогічних і просвітницьких ідей А.М. Топорова після його смерті значною мірою сприяли наукові публікації таких авторів, як І. Акімова, М. Богданович, В. Бочковська, О. Горянін, О. Гречихін, Є. Добренко, М. Корнієнко, П. Костенков, І. Кузнецов, Є. Мирошніченко, Є. Ореховська, Т. Пересунько, І. Плеханова, Л. Степаненко, І. Троцюк, М. Фаршатова, Б. Черних, В. Шкварець.

Особливу роль у відродженні педагогічних і просвітницьких ідей А.М. Топорова відіграв культурно-просвітницький проект «Топоровські читання», ініційований Миколаївською обласною універсальною науковою бібліотекою ім. О. Гмирьова. Головна мета проекту полягала у більш глибокому вивченні життя видатного педагога, громадського діяча, письменника, публіциста, музиканта й есперантиста, а також на прикладі його педагогічних ідей і громадсько-просвітницької діяльності сприянні відродженню просвітництва як основи формування духовно-моральних цінностей у суспільстві, приверненню уваги громадськості до проблем читання, формування інтересу до книги у молоді та підвищенню рівня гуманітарної просвіти населення Миколаївщини.

Перший захід проекту відбувся 15 квітня 2010 р., усі наступні – з 2011 по 2018 рр. – присвячені історії літератури та просвітницьким традиціям краю, організації інноваційних проектів на території Миколаївщини,

які містили обговорення ролі педагогічних ідей і просвітницької діяльності А.М. Топорова у вихованні майбутніх поколінь, вивчення впливу різних видів мистецтва на духовний розвиток людини, презентацію нових просвітницьких Інтернет-проектів, краєзнавчих та історичних досліджень із життя видатних українських і російських літераторів, життя та творчість яких пов'язані з Миколаєвом, та інше.

У роботі читань традиційно брали участь науковці, діячі освіти, культури та мистецтва, представники громадських організацій, учнівська й студентська молодь. Учасникам були запропоновані книжкові виставки: «А.М. Топоров – педагог, письменник, публіцист» (з творчого доробку та літератури про А.М. Топорова); «Людина, яка пізнала щастя бути Вчителем», «Фотолітопис життя та діяльності А.М. Топорова» (літературні матеріали, епістолярна спадщина, спогади про життя, педагогічну та громадсько-просвітницьку діяльність А.М. Топорова); «Книги відзначають ювілей», «Дари безцінні», «Фотолітопис життя А.М. Топорова», «Ім'я А.М. Топорова в історії краю» (фотоматеріали, книги і рукописи з автографами від А.М. Топорова та дарчими написами Адріану Митрофановичу від відомих літераторів, публіцистів, письменників, матеріали українських, російських, місцевих періодичних видань та книг за останні 50 років, а також художні твори про життя та діяльність А.М. Топорова).

Під час зустрічей демонструвався документальний фільм «Незримий пасажир», присвячений А.М. Топорову, знятий за сценарієм журналіста Б. Арова та поета Е. Январьова у 1965 р. Тривалий час стрічка зберігалася в архіві Київської студії документальних фільмів, але завдяки пошуковій діяльності завідувача Миколаївської міської фільмотеки В. Кірчева цей фільм став доступний миколаївським глядачам. За матеріалами «Топоровських читань» 2010–2016 рр. співробітниками Миколаївської обласної універсальної наукової бібліотеки ім. О. Гмирьова був підготовлений збірник, до якого увійшли тексти найбільш яскравих виступів, серед яких, перш за все, варто звернути увагу на доповіді І. Топорова, народного депутата України, професора Т. Кремін'я, кандидата філологічних наук, доцента Є. Мірошніченка, кандидата мистецтвознавства, доцента О. Петренко, М. Тасинкевич, поета В. Качурина, А. Шинкаренка, журналіста В. Фальова та інших [12]. Заходи з відродження педагогічних і просвітницьких ідей А.М. Топорова проводилися також у інших бібліотеках Миколаєва та Миколаївської області [1].

Розглядаючи результати дослідження щодо відродження педагогічних і просвітницьких ідей А.М. Топорова у практичну діяльність закладів культури, варто звернути увагу на Всеукраїнську ініціативу «Додай читання», метою якої було створення середовища, зорієнтованого на активізацію дитячого читання та співтворчості дітей і дорослих, зокрема влаштування мережі «книжкових шпаківень» – малих бібліотечок із дитячими книжками та журналами у вільному доступі для читання в громадських місцях [3]. Продовженням цієї ініціативи став родинний марафон «Тату, почитай!», спрямований на розвиток сімейного читання, підсумками якого стали проведені читання в багатьох містах і селах України [9].

Відродженню педагогічних і просвітницьких ідей А.М. Топорова сприяли голосні читання й інші заходи в бібліотеках Миколаївщини та інших областей України. Наприклад, у вересні 2016 р. в Нововасилівській сільській бібліотеці Снігурівського району Миколаївської області з учнями старших класів було проведено відео-урок «Вчитель з великої букви», під час якого учасникам були представлені цікаві фото- та відеодокументи про життя, педагогічну та громадсько-просвітницьку діяльність А.М. Топорова [2]. Ідея А.М. Топорова щодо голосних читань була реалізована в Дніпрорудненській міській бібліотеці сімейного читання (Запорізька область). У квітні 2017 р. тут було проведено цікавий захід для учнів молодших класів місцевої школи «Голосні читання під різнокольоровими парасольками», під час якого працівники бібліотеки читали дітям «уривок з книги Всеволода Нестайка «Дивовижні пригоди в Лісовій школі» [4]. Цікавий досвід щодо відродження традицій сімейного читання (за методикою А.М. Топорова) накопичено бібліотеками Рівненщини. Тут для батьків пропонуються інформаційно-бібліографічні списки та покажчики, листівки та закладки з питань сімейного читання, педагогіки, психології сімейних стосунків, проблем виховання [6]. Подібні заходи систематично проводяться в багатьох інших бібліотеках міст і сіл України.

Однією з ідей А.М. Топорова було створення музею історії освіти, яку, на жаль, втілити в життя йому так і не вдалося, і лише 2011 р. музей «Педагогічна освіта Миколаївщини» було відкрито у складі музейного комплексу Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Експозиція цього музею присвячена історії становлення та розвитку педагогічних закладів у регіоні за розділами: «Історія педагогічної освіти Миколаївщини», «Педагогічні династії», «Розвиток педагогічної

освіти в умовах цивілізаційних змін», «Міжнародні зв'язки в розвитку педагогічної освіти» [7, с. 56]. Матеріали фондів музею тісно пов'язані з навчальними програмами, використовуються в навчально-виховному процесі під час викладання нормативних курсів, написання дипломних робіт, проведення навчальних і виробничих практик, тут «проводяться екскурсії, виставки народних ремесел, зустрічі з ветеранами університету та знаними земляками, а також інші форми масової просвітницької роботи, здійснюється популяризація науково-педагогічних знань серед населення регіону» [13, с. 210–211]. Автором підготовлено матеріали «А.М. Топоров – видатний педагог, просвітитель, громадський діяч» для експозиції цього музейного комплексу.

За результатами дослідження було підготовлено навчальний посібник «Педагогічні ідеї та громадсько-просвітницька діяльність А.М. Топорова», у якому розкрито систему педагогічних поглядів народного вчителя, просвітителя та громадського діяча А.М. Топорова, наведено основні біографічні відомості про нього, а також фрагменти з праць, у яких викладено його провідні педагогічні ідеї щодо методики навчання дітей молодших класів читання, написання учнями творів за методом спостереження, національно-патріотичного, художньо-естетичного та трудового виховання, організації позакласної роботи та широкого кола проблем освіти. Посібник призначено для використання у процесі підготовки вчителів початкових класів (у викладанні таких навчальних дисциплін, як «Педагогіка (Загальна та історія педагогіки)», «Теорія та методика виховання», «Інтерактивні методи та їх застосування в початковій школі», «Методика навчання літературного читання» та інші, що викладаються на кафедрі початкової освіти Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Цей посібник визнано цінним для слухачів Миколаївського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти, для впровадження у навчальний процес навчально-виховного комплексу «Академія дитячої творчості» (м. Миколаїв), для бібліотек м. Миколаєва та Миколаївської області, для університетів третього віку, що функціонують при територіальних центрах надання соціальних послуг, освітнього центру «Університет третього віку» Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, у відродженні педагогічних і просвітницьких ідей А.М. Топорова можна окреслити два напрями: перший – видання та перевидання його педагогічних і публіцистичних праць, популяризація результатів наукових і журналістських досліджень

його персоналії, проведення масових заходів; другий, – впровадження та використання означених ідей у викладанні мови та літератури, у позакласній роботі, у роботі позашкільних і культурно-освітніх закладів. Плануються подальші наукові розвідки щодо впровадження педагогічних ідей А.М. Топорова у процес підготовки вчителів початкових класів у Миколаївському національному університеті імені В.О. Сухомлинського, а також у навчальний процес навчально-виховного комплексу «Академія дитячої творчості», Миколаївського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти, проведення голосних читань в університетах третього віку.

ЛІТЕРАТУРА:

1. А.М. Топоров – невтомний просвітитель. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=t6SRyGFYhmo> (дата звернення: 20.02.2018).
2. Відео-урок: «Вчитель з великої букви». URL: <http://novovasylivka.blogspot.com/2016/> (дата звернення: 12.04.2018).
3. Всеукраїнська ініціатива «Додай читання» дає дітям книжки, друзів, розвиток. URL: <http://vsimrii.in.ua/2012-04-26-16-10-14> (дата звернення: 16.04.2018).
4. Голосні читання в бібліотеці. URL: http://borovelibr.at.ua/news/golosni_chitannja_v_biblioteci/2013-02-07-22 (дата звернення: 18.05.2018).
5. Голосні читання під різнокольоровими парасольками: Дніпрорудненська міська бібліотека сімейного читання. URL: http://bibdnip.ucoz.ua/news/golosni_chitannja_pid_riznokolorovimi_parasolkami/2017-04-18-237?oprd=1 (дата звернення: 06.06.2018).
6. Дитяча бібліотека і традиції сімейного читання (З досвіду роботи бібліотек для дітей Рівненщини). Рівненська обласна бібліотека для дітей URL: http://rdobd.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=272:2014-10-29-10-36-56&catid=56:2010-08-30-14-35-37&Itemid=79 (дата звернення: 12.04.2018).
7. Інститут педагогічної освіти / За ред. В.Д. Будака, О.М. Пехоти. Миколаїв: «Ліон», 2012. 276 с.
8. Литераторы Топоровы: Адриан, Герман, Игорь. URL: <http://tiger2.wixsite.com/literatory-toporovy> (дата звернення: 20.07.2018).
9. Марафон «Тату, читай!». URL: <http://vsimrii.inua/2012-04-26-16-10-14/2015-10-24-21-55-29/2015-10-24-22-04-32> (дата звернення: 21.08.2018).
10. Топоров Г. О чем рассказал архив: документальная повесть. Николаев: Изд-во Ирины Гудым, 2011. 87 с.
11. Топоров И. Адриан Топоров. Воспоминания о деде: очерк. Николаев: Изд-во Ирины Гудым, 2010. 47 с.
12. Топоровські читання на Миколаївщині (2010–2016): зб. матеріалів / уклад. М. Тасинкевич; ред. Л. Голубенко: Миколаїв. обл. універс. наук. б-ка ім. О. Гмирява. Миколаїв, 2016. 71 с.
13. Хасцький О. Роль університетського музею в професійній підготовці фахівців (з досвіду МНУ імені В. Сухомлинського). Стан та перспективи розвитку культурологічної науки в Україні: матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (І частина). Миколаїв: ВП «МФ КНУКІМ», 2015. С. 208–211.